

УДК 81'25.92

**FACT AND FICTIONALITY IN RECOLLECTIVE DISCOURSE
(ON THE EXAMPLE OF THE BIOGRAPHY OF EDUCATOR
AND TRANSLATOR IVAN BABYCH)**

**ФАКТ І ФІКЦІЙНІСТЬ У СПОГАДОВОМУ ДИСКУРСІ (НА ПРИКЛАДІ БІОГРАФІЇ
УКРАЇНСЬКОГО ПЕДАГОГА І ПЕРЕКЛАДАЧА ІВАНА БАБИЧА)**

Korol L.L. / Король Л.Л.

s.p.s., as.prof. / к.п.н., доц.

ORCID: 0000-0001-7356-6556

Cherchata L.M. / Черчата Л.М.

s.p.s., as.prof. / к.п.н., доц.

ORCID: 0000-0002-4335-3282

Poltava V.G. Korolenko National Pedagogical University,

Poltava, Ostrohradskiyi, 2, 36000

Полтавський національний педагогічний університет імені В. Г. Короленка,

Полтава, Остроградського, 2, 36000

Анотація. Стаття досліджує фактуальність та фікційність у контексті спогадового дискурсу. Вона проблематизує концепцію авторського наміру для визначення фіктивного чи нефіктивного статусу тексту. Зазначено, що спогадовий дискурс відіграє важливу роль у створенні біографії педагога і перекладача Івана Бабича, оскільки збагачує реконструкцію його життєдіяльності новими відомостями та фактами. Разом з тим, спогадовий дискурс поєднує в собі суб'єктивні судження та погляди на певну минулу подію.

Ключові слова: Іван Бабич, біографія, спогадовий дискурс, фактуальність, фікційність.

Abstract. This article explores factuality and fictionality within the context of recollective discourse. It problematizes the concept of authorial intention to determine the fictive or nonfictive status of a text. It is noted that recollective discourse plays an important role in the creation of the biography of educator and translator Ivan Babych, as it enriches the reconstruction of his life with new information and facts. At the same time, recollective discourse combines subjective judgments and views on certain past events.

Key words: Ivan Babych, biography, recollective discourse, factuality, fictionality.

Вступ.

Сучасні пізнавальні запити все більше нюансують із досвідом попередніх поколінь, який, попри всі труднощі, сприяв збереженню українських традицій у культурі, освіті та науці. Неабиякий інтерес до нового осмислення приховуваного та замовчуваного минулого спричинив явище біографічного пожвавлення, коли минуле осмислюється, оцінюється, порівнюється з теперішнім через життя і діяльність визначних або маловідомих діячів, які завдяки своїм творчим успіхам стали символами окремих історичних періодів

[7, с. 26].

Крім фактичного матеріалу до сфери дослідницьких зацікавлень потрапили спогади сучасників як особистий досвід, віддзеркалений у наративах, який дедалі частіше використовується в наукових дослідженнях як авторитетне джерело (Л. Буряк, Я. Дашкевич, О. Коляструк, В. Попик, І. Розман, Т. Титаренко, О. Харитоненко, І. Аньєс (I. Aignes), В. Баррусс (V. Barrusse), І. Енргольт (I. Engholt), П. Кендалл (P. Kendall), інші).

Прагнучи повернути до пантеону постатей української школи художнього перекладу ім'я педагога та перекладача І. Бабича, який переклав десятки творів української літератури на французьку мову, ми зібрали та проаналізували спогадові історії його родичів, сусідів, колег, колишніх учнів і студентів, що збагатили уявлення про життєвий шлях митця.

Основний текст

Усноісторичні свідчення у жанрі спогадів-інтерв'ю розглядаються як змодельована дослідником цілеспрямована бесіда про життєвий світ людини в контексті історичних подій, процесів, явищ, або як планомірне опитування носія інформації про його емпіричний досвід в контексті історичного минулого [6, с. 473].

Такі дискурси формують наші уявлення про людину і світ, допомагають визначити як саме ми розповідаємо про особистість та її реальність. Через спогади передаються ідеї, цінності, соціальні та культурні контексти, що робить їх незамінними для розуміння особистісного і колективного досвіду.

Проте вкрай складно розмежувати істинне та вигадане в біографічному наративі, адже біографічний дискурс охоплює фактичний та охудожнений (фікційний) виклади, які часом змішуються.

Безсумнівно, висвітлення минулого повинне базуватися на достовірних джерелах та на біографічних фактах. Саме біографічні факти – визначальне інформаційне опертя, оскільки вони мають особливу значущість в контексті конкретного життя. Факти не лише відображають об'єктивні моменти, але й допомагають зрозуміти особисті переживання, процес становлення характеру

та впливи зовнішніх обставин на індивідуальну долю. На погляд В. Вулф (V. Woolf), біографічні факти нетотожні науковим, вони підлягають змінам у думках; думки ж змінюються разом із часом [14, с. 127].

Специфіка біографічних фактів як актів, що спричинили перехід особистості до нового стану, вплинули на зміну її життєвої траєкторії, полягає в тому, що частина з них зафіксована в офіційних документах, а інші збережені в особистих пам'ятках, таких як листи, щоденники, записники [6, с. 26], та, певна річ, у спогадах.

Факти для біографії, зазначила дослідниця англійськомовної біографіки В. Баррусс (V. Barrusse), є тим, чим персонажі для роману – основним елементом композиції, що забезпечує автентичність, реальність та інформацію [12, с. 5]. Вони надають можливість поринути в суть особистості, її світорозуміння і взаємодії з оточенням, дозволяючи пізнати складність і багатовимірність людського життя. Саме через факти виявляється багатство внутрішнього світу, мотивацій, ідей і рішень, що роблять біографічну розповідь не лише хронологічним описом подій, а й доглибним аналізом життєвого шляху.

Однак факти, що стосуються минулого, «коли вони нагромаджені без мистецтва, є компіляціями, а компіляції, без сумніву, можуть бути корисними, та вони не більше нагадують історію, ніж масло, яйця, сіль і трави омлет,» – образно висновує І. Надель (I. Nadel), адже біографію уособлює «складна розповідь» [13, с. 1] про життя конкретної людини як літературно-історичний продукт.

Біографічний факт уяскравлюється особистими спостереженнями, описами, судженнями, розмислами, наявними не лише на сторінках документальних джерел, завдяки яким конкретний факт збагачується деталями, відтак разом вони найточніше відповідають на запитання: «Якою саме була людина?», «Чим саме вона цікава сьогодні?».

Має слушність судження І. Аньєса, який номінував біографію «портретом цілого життя людини», де важливо відстежити визначальні факти, які стали

віхами на життєвому шляху, вписуючи їх у контекст. При цьому стиль написання може бути «сухим», з наведенням голих фактів, або ж, навпаки, її можна писати як «оповідання, із залученням цитат та цікавих історій» [1, с. 315].

На погляд О. Харитоненко, «суха» біографія, може зацікавити лише дуже вмотивованого дослідника або людину, яка хоче отримати довідку. Натомість пересічний читач майже гарантовано втратить цікавість до такої публікації. Якщо ж писати біографічний твір із «залученням цікавих історій», «як оповідання», то вона й стане оповіданням, чи репортажем, чи нарисом [10, с. 151].

Основна функція біографічного нарративу, ствердив Я. Бистров, – інформувати адресата про подієву канву життєвого досвіду біографічного суб'єкта. Така оповідь вирізняється особливим стилем викладу, в якому відтворено фактуальні чи вигадані події, подано певні рефлексії над фікціональною дійсністю [2, с. 10].

Дійсно, крізь оптику рефлексійних висловів, якими насичені спогадові тексти про І. Бабича, постає очевидним, що його постать не стерлася з пам'яті представників тієї професійної групи, до якої він належав упродовж 1964–1989 рр.: «То була людина, завелика для свого часу і, певно, для інституту й кафедри завелика» (Н. Вишня); «Ось така то була постать. Особистість з великої літери» (М. Прядун); «Іван Трохимович був високопорядною людиною. Жодні обставини не змусили його відступитися від цього канону» (В. Белий); «То була людина-велет. Високоосвічений, скромний, інтелігентний – цими трьома словами все сказано» (Л. Данилюк)».

Щоб унаочнити найвідмітніші риси І. Бабича, спогадовці наводять короткі оповіді, насичені як відомими, так і раніше незнаними фактами: «*Пам'ятаю, у 1974-ому він показав на кафедрі першу свою книгу: скромно, спокійно, без тіні самохвальства, витяг темно-зелений том із портфеля...*» (Р. Дмитренко). Різноманіття цих оповідей можна пояснити тим, що шлях І. Бабича до вершини літературного перекладу проліг через чвертьстолітню науково-педагогічну діяльність на посаді старшого викладача кафедри іноземних мов ПДПІ

імені В. Г. Короленка (1964–1989 pp.) [4, с. 149], отож хронологічно обсяг інтерпретованих подій доволі розлогий.

Фотографічність (відзначення деталей) спогадів не відкидає мозаїчного нашарування фактів (фактографічності), що додає тексту динаміки, адже створюється враження, ніби наратор не просто гортає альбом світлин, а зблизька, за допомогою фотокамери, детально фіксує побутові й творчі аспекти життя особистості, яку спостерігає [9, с. 193]. Такий підхід дозволяє зробити його постать І. Бабича живою і багатовимірною.

Якщо факти, на яких базуються багато історій, можна перевірити за архівними документами, то верифікувати в такий спосіб описи емоційних реакцій, психологічних станів згадуваних персонажів неможливо. Отож, захоплива історія життя не обов'язково є «правильною» розповіддю [11, с. 694]. Проте образність оповідей несе особливий колорит. Фікціональність мимовільно створює враження особистої присутності, а це «як рукостискання між читачем і персонажем, що робить розповідь більш захопливою та привабливішою» [3, с. 50].

У пам'яті В. Шепелевої закарбувалося цінне спостереження щодо шляхетності І. Бабича: *«Приміщення кафедри на вул. Сковороди обслуговувала бабця Галя, яка жила в нестатках, але попри все це підготовувала з десяток прибудних котів. Я не раз бачила, як Іван Трохимович цікавився її здоров'ям, про щось розпитував, пригощав чимось, дістаючи пакунки зі свого величезного портфеля»* [8].

Авторка історії показала повторюваність гідних вчинків. Велику роль у цьому, з її погляду, відіграли позитивні особисті якості колеги.

Під час бесіди з авторкою наведеного наративу почуто й таку історію: *«У переддень Міжнародного жіночого дня викладачі-чоловіки нас завжди вітали: коли квітами, коли святковим частуванням. Гарні живі квіти, як і все інше, тоді були дефіцитом. Бабич десь «дістав» тюльпани та мімози. Того березневого ранку він приїхав на роботу на таксі, бо букети ж... Пригадую Івана в новомоднім пальті та сірому костюмі, які йому дуже личили. Щойно*

вийшов з авто у двір, ледь справляючись із шарудливим, нестямно пахучим весняним скарбом, зустрів бабцю Галю. Та саме повернулася додому з хлібиною та трикутником молока в авосьці, відмикала двері свого помешкання – прибудови до корпусу. Наш усміхнений і врочистий король першоцвітів без вагань кладе оберемок прямисінько на підталій сніг, ставить на льодяне плато шкіряного портфеля, однією рукою швидко поправляє краватку, в другу хапає один із букетів і щось у яскравому-яскравому пакеті, дарує геть зніяковілій прибиральниці... Ну от скажіть мені, багато ви нині таких колег маєте?» [8].

Помітно, що сюжет наведеної оповіді відзначається синтезом охудожненості й фактуальності. Ліричність викладового стилю виражена в кольорах, запахах, емоційних відчуттях, у ретельно дібраних епітетах та метафорах. Позиція авторки-філологині, що цілком закономірно, посилює текстову виразність, відтворює красу людяности Івана Трохимовича, яку нараторка прагне достовірно донести до читача. У результаті навіть очевидна фікційність має пізнавальну цінність, допомагаючи зрозуміти не лише те, що сталося, а й як саме ці події вплинули на свідомість людей, які їх пережили.

Фактичність і фікційність тут виступають не як протилежності, а як інтегровані елементи, що разом дають змогу не лише розуміти історію, але й відчувати її.

Завдяки спогадовому дискурсу, дослідники можуть розкрити значення і вплив окремих подій, показати, як вони сприймалися й оцінювалися сучасниками, і навіть відкрити нові аспекти «суб'єктної» історії. Тож спогади є важливими не лише як джерело інформації про минуле, але і як спосіб зрозуміти, як це минуле впливає на сучасне, формуючи ідентичність, світогляд та поведінкові моделі людей. При цьому у спогадах не обов'язково фігурує панорама життєвого шляху. Широке тло явищ і подій найчастіше репрезентується фрагментарно, тобто, як сукупність епізодів життя, окремих ситуацій та вербалізованих чи прихованих оцінок-реакцій на них.

Інтеракція факту і фікційності є ключовою характеристикою спогадового дискурсу. Спогади прагнуть зберегти зв'язок із реальністю та творять нову

реальність через призму суб'єктивного сприйняття. Від цього спогади не стають менш цінними. Навпаки, вони розкривають внутрішній світ автора, його бачення подій, що іноді може виявитися навіть важливішим за «сухий» факт.

У наведених спогадах І. Бабич постає як неповторна особистість, чий вплив і досягнення виходять за межі звичних уявлень про перекладача чи літературного діяча. Його характер і діяльність демонструють ідеал творчої індивідуальності, що відзначається глибиною знань, ерудицією та добротворенням. Ці якості знайшли відгук у його сучасниках і продовжують надихати, підтверджуючи значущість І. Бабича як культурної та інтелектуальної постаті.

Висновки.

Спогади є важливим інструментом у дослідженні біографії І. Бабича, оскільки вони дозволяють «оживити» минуле, зробити його зрозумілим та близьким, а також заповнити прогалини після аналізу суто документальних джерел, надаючи подіям емоційне та людське забарвлення. Спогади про І. Бабича, навіть якщо містять елементи фікції, значно збагачують розуміння його біографії. Ці елементи допомагають створити глибше й емоційніше відображення особистості, доповнюють фактичні дані та формують багатогранну картину, що дозволяє краще зрозуміти як життєвий контекст, так і вплив І. Бабича на його оточення. Отже, спогадовий дискурс є багатовимірним феноменом, що містить як факти, так і елементи фікції.

Література:

1. Аньес І. Підручник із журналістики: Пишемо для газет. Київ : «Києво-Могилянська академія», 2013. 544 с.
2. Бистров Я. В. Англомовний біографічний нарратив у вимірах когнітивної лінгвістики і синергетики : моногр. Київ – Івано-Франківськ, 2016. 320 с.
3. Гусєва О. Внутрішньожанрова типологія нарисів. *Вісник книжкової палати*. 2015. Вип. 2. С. 49–52.
4. Король Л. Педагогічні вершини у життєві Івана Бабича. *Витоки*

педагогічної майстерності. 2014. Вип. 14. С. 145–151.

5. Литвинюк Л. В. Біографічне навчання: комунікація людини з минулим та майбутнім. *Philosophy of Communication: Philosophy, Psychology, Social Communication*. 2018. № 11. С. 22–28.

6. Любовець Н. Мемуари (спогади) як джерело біографічних досліджень. *Наукові праці Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського*. Київ, 2009. Вип. 24. С. 277–291.

7. Розман І. І. Розвиток педагогічної біографістики в Україні у другій половині ХХ – на початку ХХІ століття : дис. ... д-ра педагог. наук: 13.00.01. Мукачєво, 2021; Тернопіль, 2021. 614 с.

8. Спогади Шепелевої Валентини Іванівни 1927 р. н. (записані в м. Полтава 17 червня 2009 р.). 9 арк.

9. Федунь М. І. Мемуарний літературний портрет у західноукраїнських спогадах першої половини ХХ століття: специфіка творення. *Наукові записки ТНПУ. Серія: Літературознавство*. 2016. № 44. С. 190–196.

10. Харитоненко О. Сучасна публіцистична біографіка. *Образ*. 2017. Вип. 1. С. 18–27.

11. Bruner J. Life as Narrative. *Social Research: An International Quarterly*. 2004. № 71 (3). P. 691–710.

12. Barrusse V. de Luca. Premiers Jalons D'une Politique Familiale. *Informations sociales*. 2015. Vol. 189. No. 3. P. 21–28.

13. Nadel I. B. Biography: Fiction, Fact and Form. London : MacMillan, 1984. 248 p.

14. Woolf V. The Art of Biography – a Collection of Essays. Alcester : Read Books, 2012. 86 p.

Статтю відправлено: 24.08.2024 р.

© Король Л.Л.

© Черчата Л.М.